

UOT 82 (091)

TÜRK XALQLARI ƏDƏBİYYATINDA “YUSİF VƏ ZÜLEYXA” MÖVZUSU, MƏHƏMMƏD FÜZULİ NƏSRİNDƏ ONUN YERİ

Lalə S.ƏLİYEVƏ*

Yaxın Şərq xalqlarının şifahi ədəbiyyatında geniş yayılmış “Yusif və Züleyxa” məhəbbət dastanının mövzusu böyük klassiklərdən Firdovsinin, Caminin yaradıcılığında ölməzlik qazanmışdır. Əlyazmaları içərisində yüzə yaxın müəllifin qələmə aldığı mövzunun zaman və məkan sərhədlərini tanımadığının şahidi oluruq. Müsəlman Şərq ədəbiyyatında Qurani-Kərim və onun təfsirləri (xüsusilə Məhəmməd peyğəmbərin əmisi oğlu Abdullah ibn Abbasın) əsas qaynaq rolunu oynamış və mövzunun yazılı ədəbiyyata gəlişinə yol açmışdır. Suli Fəqih (XIV), Mustafa Zərir (XIV), Qul Əli (XIV), Şəms (XV), Xətayi Təbrizi, Füzuli (XVI), Azər (XVIII) məşhur mövzunu həm nəzm, həm nəslrlə qələmə almışlar. Xalq ədəbiyyatında dastan, klassik ədəbiyyatda məsnəvi (Əlinin “Qisseyi-Yusif”i istisna olmaqla) ömrünü yaşayan qissənin ilk nümunələri Tövrət, İncil və Qurani-Kərimdə yer almışdır.

Məhəmməd Füzuli sələflərindən fərqli olaraq, mövzuya özünəməxsus şəkildə yanaşmış, təsəvvüfi-fəlsəfi, bədii keyfiyyətlərinə görə orijinal bir əsər yaratmışdır. Sənətkar ənənəvi süjeti əsrinin mənəvi, bədii-estetik prinsiplərinə uyğunlaşdıraraq məzmun və formaca yeni və fərqli təsir bağışlayan qissə – hekayə səviyyəsinə yüksəltmişdir.

Füzulinin peyğəmbər hekayələri içərisində xüsusi yeri olan “Yusif və Züleyxa” qissəsində ilahi eşq, ideal gözəllik mənəvi-ruhi təkamülün ən yüksək zirvəsi kimi göstərilir.

Açar sözlər: Füzuli, “Hədiqətüs-süəda”, “Yusif və Züleyxa”, peyğəmbər, qissə, nəsr

Giriş. Uzun əsrlər boyunca müxtəlif coğrafi ərazilərdə məskunlaşan, vahid dildə danışan türklərin yaratdığı abidələr türk xalqlarının müştərək ədəbi fondunu zənginləşdirir. Min illər boyu davam etmiş tarixdən gələn ortaq əlamətlərdən yaranan əsərlər hər bir türk xalqının özünün yaradıcılıq məhsulu olsa da, türk xalqlarının ümumi xəzinəsinə məxsusdur. Osmanlı, Azərbaycan, özbək, uyğur, qazax, tatar, başqırd, türkmən, qırğız, Altay türklərinin yaratdığı ədəbiyyatın əsas mövzusu türk insanının həyatı, ictimai-siyasi düşüncəsi, onu əhatə edən mühiti anlama cəhdi, arzu, qayə – idealları-

* Bakı Dövlət Universitetinin dosenti; lalaaliyeva1959@gmail.com,
ORCID ID: 0009-0001-0534-8394

dır. Ənənəvi mövzularda yazılan epik əsərlərdə türk nağılılıq və dastançılıq elementləri bariz şəkildə özünü göstərir. Folklor yaradıcılığında müşahidə olunan aydın, sadə danışiq tərz, təbiilik türk epik ədəbiyyatında yaranan məsnəvi-dastanların əsas səciyyəvi xüsusiyyəti kimi diqqəti cəlb edir.

Ənənəvi mövzular içərisində “Yusif və Züleyxa” hekayəsi müxtəlif dövrlərdə, fərqli məkanlarda yüzlərlə əsərin baş mövzusu olaraq yazılı ədəbiyyatın ən məşhur nümunəsinə çevrilir. Mövzunun yaranma tarixi ilə bağlı böyük fikir ayrılığı olmasa belə, bəzi fərqli baxışlar da yox deyildir. Mövzu ilə bağlı Türkiyədə ciddi araşdırmalar aparan Dr. Zəhra Göre, Dr. Şərifə Akpınar Yusif qissəsinin qaynağının müqəddəs səmavi kitablardan aldığını qeyd edirlər. Yusif qissəsinin yazılı ədəbiyyatda ilk dəfə Tövrat, İncil, Quranda yer aldığını göstərən prof. Yaqub Babayev diqqəti belə bir fikrə çəkir ki, “...əhvalata bu qədər diqqət yetirilirsə, (Tövratda – L.Ə.) və o, mükəmməl süjetə malik bitkin hekayətdirsə, onun daha əvvəllər yarandığını söyləmək mümkündür” [1, 26].

Əsas hissə. XIII-XVI əsrlər anadilli epik şeir sahəsində dəyərli tədqiqat işləri aparan f.e.d. Ataəmi Mirzəyev qissənin öncə semit tayfaları arasında şifahi şəkildə mövcud olduğunu, “daha sonralar Tövrat, İncil, Quranda öz əksini taparaq dünya ədəbiyyatında işlək mövzulardan birinə çevrildiyini” yazır [9, 16].

Mərhum alim, görkəmli ədəbiyyatşünas Əlyar Səfərlinin “XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeiri” monoqrafiyasında “Yusif və Züleyxa” mövzusunda əsər yazan sənətkarların Quranda verilən ayələrə diqqət etdiklərini qeyd edir. Müəllif improvizasiyası, qədim süjetin yeni ictimai-siyasi fonda verilməsi, bəzən orta əsrlər feodal-ruhani münasibətlərinin hökm sürdüyü zamanda təqdir olunmur.

“XV əsr şairi Liqayi II Bəyazidə ithaf etdiyi “Yusif və Züleyxa” poemasında Quranda verilən ayəyə zidd getdiyinə və müqəddəs adamların həyatını təhrif etdiyinə görə” [10, 90] kitabı yandırılır.

Qurani-Kərimdə “əhsən-ül qisəs” (yəni “qissələrin ən gözəli”, “ən gözəl qissə”) adlandırılan hekayənin məşhurlaşması, folklorlarda dildən-dilə düşməsi, yazılı ədəbiyyatda dönə-dönə müraciət olunmasının əsas səbəbi onun mövzu, məzmun və qayəsindədir. İlk baxışdan məhəbbət və gözəllik dastanı kimi görünən mövzunun əsasında gözəllik nümunəsi, Yaradana itaət edən Yusiflə günahkar, eyni zamanda, eşqi yolunda özünü fəda edən Züleyxanın qissəsi dayanır. Lakin ümumtürk ədəbiyyatında bu mövzuda yazılan 70-ə yaxın nümunənin hər biri iki əsas xətt üzərində qurulur: I Yusifin ata və qardaşları ilə olan münasibətini əks etdirən başlıca xətt, II Yusif-Züleyxa xətti.

Azərbaycan türkcəsində yazılan “Yusif və Züleyxa”ların hamısında birinci xətt üstünlük təşkil edir [9, 51]. Divan ədəbiyyatının əsas ana xəttini təşkil edən “təqdiri-xuda”, yəni Yaradanın hökmünə, “qəzavü-qədərə” inam

bəhs olunan mövzunun ana xəttini təşkil edir.

Beləliklə, müsəlman Şərqiində “Yusif və Züleyxa” mövzusunda müraciət edən sənətkarlar Quranı əsas qaynaq kimi götürüb, Allahın Hz. Peyğəmbər vasitəsilə ibrət alınmaq üçün göndərdiyi surəni bədii təxəyyül süzgəcindən keçirərək qələmə alırlar.

Türk tədqiqatçılarından Zəhra Göre (Tövrat, İncil, Quran), Şərifə Akpınar (Tövrat, İncil, Zəbur, Quran) müqəddəs səmavi kitablarda yer alan Yusif qissəsini qarşılaşdıraraq maraqlı nəticələr əldə edir. Araşdırmalardan aydın olur ki, məlum hekayə müxtəsər şəkildə verilir, Zəburda “Mezmur” fəslinin 10-24-cü, İncildə isə 8-18-ci cümlələrlə məhdudlaşır. Tədqiqatçılar əsasən Tövrat və Quranda yer alan qissəni müqayisə edərək oxşar və fərqli məqamlara diqqət çəkirlər.

Tövratda geniş şəkildə əksini tapan hekayə Quranda qısa, yığcam verilərək divan ədəbiyyatının ideya-mövzu qaynağından birinə çevrilir.

Dr. Zəhra Göre qaynaqlarda Oflu Bilal kimi (Trabzonun Of ilçəsi) tanınan şairin eyniadlı əsərini tədqiq edərkən bu problemə geniş bir fəsil ayırır. Onun müşahidələrindən aydın olur ki, Bilal əfəndi şairliklə yanaşı, Ofda müfti vəzifəsində çalışmışdır. Bədii yaradıcılığından “Qisseyi-Yusif” əsərindən [2] əlavə, qəsidə və dini risaləsi də qorunub saxlanmaqdadır.

Məsnəvi müəllifi qissənin qaynağı ilə bağlı rəvayətləri yada salır. Belə ki, bir gün insanlar Yusif qissəsini eşitdiklərini, lakin dərinədən bilmədiklərini söyləyirlər. Bundan sonra Cəbrayıl vasitəsilə “nahnü nukuss” ayəti gəlir və camaat bu ayətin mənasından gərəkli rəmzi anlayır. Digər bir rəvayətdə isə Hz. Peyğəmbərin hicrətindən sonra Ayişənin ondan bir qissə dinləmək istəməsi, bundan sonra Cəbrayılın Allahdan insanlara ibrət olacaq qissəni gətirməsi göstərilir. Tövrat və Quranda yer alan qissənin qarşılaşdırılmasından əldə edilən nəticələr maraqlıdır:

1. Hekayə Tövratda daha geniş yer alır, Quranda isə 111 ayədə əksini tapır.

2. Tövratda adı çəkilən, Yaqub peyğəmbərin oğluna hədiyyə etdiyi uzun, rəngli köynəkdən Quranda söz edilmir.

3. Tövratda Yusif iki yuxu görür, Quranda Yusifin günəşin, ayın və ulduzların ona səcdə etdiyini gördüyü bir yuxudan söhbət gedir.

4. Tövratda Yusifi qardaşlarından xəbər almaq üçün Yaqub göndərir, Quranda isə qardaşları ondan qurtulmaq üçün atalarından izin istəyirlər.

5. Quranda Yusifə aid qanlı köynəyi Yaquba göstərib onu qurdun yediyini bildirirlər, Tövratda isə qanlı köynəyi görən ata oğlunun vəhşi bir heyvan tərəfindən parçalandığını düşünür.

6. Yusif Tövratda quyuya atılana qədər ərköyün, nazlı, özünü qardaşlarından üstün tutan bir uşaq kimi təqdim edilir. Quyudan çıxandan sonra müsbət əxlaqi dəyərlər qazanır. Quranda isə Yusif məsumdur, qardaşları tə-

rəfindən haqsız yerə qısqanılır.

7. Tövratda Yusifin quyuya atılmasına etiraz edən Ruben adlı qardaşından Quranda söz edilmir.

8. Quranda suyu az olan, Tövratda isə içi ilanlarla dolu olan quyudan bəhs edilir.

9. Quranda Yusifin quyudan kimlər tərəfindən çıxarıldığı açıqlanmır, Tövratda o, qardaşları tərəfindən çıxarılıb Midyanlı İsmayıloğullarına satılır. Tövratda onu satın alan Potifarın adı Quranda “Əziz” kimi verilir.

10. Quranda Yusif qapıya doğru qaçarkən köynəyi yırtılır, Tövratda isə Yusifin köynəyi qadının əlində qalır.

11. Quranda qadınların Yusifi görərkən əllərini kəsməsi epizodu Tövratda yoxdur.

12. Tövratda Yusifin iki il zindanda qalması göstərilir, Quranda neçə il qalması məlum deyil.

13. Yusif Tövratda yuxunu yozmaq üçün saraya çağırılır. Quranda isə zindanda tanıdığı yoldaşı yanına gəlib yuxunu yozmağı xahiş edir.

14. Tövratda Yusif Misiri idarə edirsə, Quranda xəzinənin başına keçir.

15. Tövratda Yusifin farxon tərəfindən evləndirilib iki oğul sahibi olması epizodu da Quranda yoxdur.

16. Quranda Yusif ərzaq üçün Misirə gələn qardaşlarına comərd davranır. Tövratda isə onları casusluqda suçlayaraq Benyamini gətirmələrini tələb edir.

17. Quranda torbada aşkar edilən su qabı Tövratda Yusifin fala baxdığı gümüş şərab kasası kimi verilir.

18. Yaqubun ağlamaqdan kor olan gözləri Yusifin köynəyi sürtüldükdən sonra açılır, lakin bu epizod Tövratda yer almır.

19. Tövratda hekayə Yaqubla Yusifin ölümü, onların mummyalanması ilə bitir. Quranda isə Yusifin valideynlərinin Misirə gəlib taxta oturmaları epizodu ilə tamamlanır.

Dövrümüzə qədər gəlib çatan ilk anadilli örnəklər içərisində bu mövzuda yazılan əsərlər həm məzmun, həm quruluş, həm də obrazlar aləmi ilə diqqəti cəlb edir. Anadilli epik şeirimizin təşəkkül dövründə qələmə alınan “Qisseyi-Yusif” (Qul Əli), “Yusif və Züleyxa” (Suli Fəqih), “Yusif və Züleyxa” (Mustafa Zərir) əsərlərində klassik-kitab üslubundan çox folklor üslubu üstünlük təşkil edirdi. Mövzu və məzmun baxımından xalq arasında çox sevilən bu əsərlər uzun əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamışdır.

XV əsrdə məlum mövzu Şəms və Xətayi Təbrizi tərəfindən yenidən qələmə alınsa da, onları bir-birindən fərqləndirən özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır.

Müsəlman Şərq ədəbiyyatında Əbülqasım Firdovsi eyniadlı poemasını

1014-cü ildə qələmə almış, Əbdürrəhman Cami isə “Həft əvrəng” adlı yeddi romantik poemasından birini məlum əfsanənin əsasında yenidən işləmişdir.

Müşahidələr göstərir ki, “Yusif və Züleyxa” qissəsi nəsr əsərlərində də yer alır. Belə ki, “Yusif və Züleyxa” mövzusu dahi Məhəmməd Füzulinin də diqqətindən kənarda qalmamış, eşq və gözəlliyin təcəssümü onun bədii nəsrində, peyğəmbər qissələrində xüsusi sənətkarlıqla qələmə alınmışdır [Bax: 4, 24-27].

Yeri düşmüşkən, qeyd etmək lazımdır ki, sovet dönəmində M.Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərindən bəhs edərkən onu tam şəkildə deyil, yalnız “Yusif və Züleyxa” hekayəsini tədqiqata cəlb etmişlər. “Hədiqətüs-süəda” əsərinə birtərəfli mövqe bəsləmiş, onu dini-mövhumu əsər kimi dəyərləndirmiş və “görməzlikdən gəlmişlər”.

“...M.S.Sultanovun “Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsəri” adlı məqaləsi (“Azərbaycan” məcmuəsi, 1958, № 7) barədə bir dənə də olsun, geniş, ətraflı və qənaətbəxş məqalə yazılmamışdır. Halbuki bütün qətiyyəti ilə demək lazımdır ki, bu əsəri hesaba almadan böyük sənətkarı olduğu kimi dərk etmək və onun yaradıcılığında və dünyagörüşündəki ziddiyyətləri anlamaq mümkün deyildir” [3, 8].

Mərhum ədəbiyyatşünas alim H.Əfəndiyevin tədqiqatçıların nəzərlərini “Hədiqətüs-süəda”ya yönəltməsi üçün dahi sənətkarı “yaradıcılığında və dünyagörüşündə ziddiyyətli şair” kimi təqdim etməsi də sovet dövründə dini mövzuda yazılan əsərlərə yanlış münasibətlərin təzahürü kimi dəyərləndirilməlidir.

M.Füzulinin bütün yaradıcılığında ana xətt kimi inkişaf etdirilən Eşq konsepsiyası “Hədiqətüs-süəda” əsərinin də əsas ideya, qayəsini təşkil edir. Əsərin I fəslə peyğəmbər hekayələrinə həsr olunmuş və böyük sənətkar bütün sələflərindən fərqlənərək bu müqəddəs şəxsiyyətlərin ilahi məhəbbətini – Allaha olan eşqini, Yaradana qovuşma yolundakı canlarından belə keçməyə hazır olmalarını yarımbaşlıqlar altında geniş şəkildə qələmə almışdır.

M.Füzuli insan övladına örnək olacaq peyğəmbərlərin daha çox müsbət insani hisslərini, həyəcanlarını qabarıq şəkildə təqdim edərək onların yaddaqalan obrazlarını yaradır. Dini əhvalatları olduğu kimi, konkret şəkildə deyil, yaradıcılıq süzgəcindən keçirərək yeni çalarları, əlvan bədii lövhələri ilə canlandırır.

M.Füzulinin həyata, dünyaya baxışı, insana, mühitə münasibəti, inam və etiqadı, təsəvvüfi görüşləri “Hədiqətüs-süəda”nın ana xəttində olduğu kimi, peyğəmbər hekayələrində də sənətkarlıqla diqqətə çatdırılır. Böyük sənətkar məfkurə yolunda fədakarlığı, Allaha olan eşqi həm nəsrə, həm də lirik ricətlərdə ustalıqla təqdim edir. Qəm-kədərlə yoğrulmuş beytlər, ələmqüssə ilə süslənmiş sətirlər M.Füzulinin Böyük Eşqinin ürfani ifadəsidir. Təsəvvüfdə müsibət, bəla, fəlakət, əzab-əziyyət Yaradanın öz bəndələrini – sa-

diq qullarını sınaqdan çıxarmaq, yoxlamaq yöntəmidir. Həqiqi aşiqin – qulun Tanrı sevgisini qəlbində gəzdirərək düçar olduğu müsibət və bəlalara, ağrı-acılara tab gətirməsi, yəni mənəvi sabitliyi – sabitqədəm olması onu Yaradana yaxınlaşdırır.

M.Füzulinin bütün qəhrəmanlarını birləşdirən amil dərddir. Onların hamısı dərd əhlidir, dərd əhli olanlar üçün müsibət və bəlalar şərəfdir, dərdlərinin dərmanı can atdıqları ali məqamdır, imtahandır.

Mövzusu Kərbəla vəqiesindən alınan əsərinə peyğəmbər qissələri daxil edən sənətkar bəla əhli (peyğəmbərlərlə – L.Ə.) Hüseyinin faciəsi arasında yaxınlıq görür. Onları birləşdirən, yaxınlaşdıran əsas amil hidayət yolunun yolçuları kimi əzab-əziyyətlərə, müsibətlərə sinə gərərək mənəvi qələbə qazanmaları, Eşqin əzəmətini canlandırmalarıdır. Füzulişünas Mir Cəlal yazır: *“Yusif həqiqi insanın, təmiz bəşər hisslərinin təcəssümüdür. O, Füzulinin fikrincə insanlığın özü kimi fəlakətlərə mübtəladır. Lakin onun paklıq, saflıq, sədaqət və gözəllik xüsusiyyətləri buludlarla örtülən günəş kimidir. Bu, qətiyyəən sönməyəcəkdir. Vaxt gələcək ki, bütün qüdrəti, əzəməti ilə parlayacaqdır. Doğrudan da elə olur. Yusif parlayır, səadətə çatır, düşmənlər məğlub olurlar”* [8, 191].

Təsəvvüfdə eşq ariflərə görə varlığın əslidir. M.Füzuli eşqin ortaya çıxma səbəbini Yaradanın gözəlliyi ilə əlaqələndirir və onun eşqi ilə “varlıq binasının qorunub” saxlanıldığını ifadə edir. Yusif həm kamal, həm də camalına görə Haqqın görüləcəyi bir aynadır. Onu görən Haqqı görür, iman gətirir.

“Tanrı tanınmağı sevdiyi üçün kainatı yaratdı. Kainat insan üçün, insani-kamilin varlığı üçün yaradılmışdır... Kainatda təcəlli edən hər gözəllik ilahi gözəlliğin təzahürüdür. Aşiq kainatda ilahiliyin hər təcəllisini görməli və sevməlidir. Aşiq məcazi eşqdən keçərək həqiqi eşqi tapır” [5, 110].

Bütün bədii yaradıcılıq boyu həqiqi eşqin axtarışında olan M.Füzuli “Hədiqətüs-süəda” əsərindəki peyğəmbər hekayələrində, xüsusilə də “Yusif və Züleyxa” qissəsində əlçatmaz sevgili olan Allahı sevməyi, düşkün ehtiraslardan uzaq olmaq üçün ilahi nurla qəlbi paklandırmağı təbliğ edir.

M.Füzuliyə görə, Allah insanı öz surətində yaratdığı üçün Haqq bütün isim və sifətləri ilə insanda təcəlla edir. Kərimullah həzrəti-Yusif* də olduğu kimi. “Hədiqətüs-süəda” əsərində Kərbəla mövzusu fonunda böyük sənətkar əxlaqi-mənəvi saflığı, ürfani eşqi və gözəlliyi, etiqad bütövlüyünü, iman sabitliyini təqdim edir.

Nəticə və elmi yenilik. Müsəlman Şərq ədəbiyyatı istər forma, istərsə

* Yusif peyğəmbər dörd nəsil peyğəmbər övladı (Hz. İbrahim (ə), Hz. İsmayıl (ə), Həzrəti İshaq (ə), Hz. Yaqub (ə)) olduğu üçün “Allahın lütfkar adamı, Tanrının alicənab adamı” – “Kərimullah” titulu ilə mükafatlandırılır.

də məzmun baxımından yüksək inkişaf yolu keçmişdir. Bu inkişaf türk xalqları ədəbiyyatında elmi-əxlaqi, didaktik və məhəbbət mövzularında yazılan əsərlərlə daha çox diqqəti cəlb edir. “Yusif və Züleyxa” mövzusu da bu baxımdan xüsusilə əhəmiyyətlidir. Mövzunun Quranla bağlı olması ona marağı daha da artırmış və yayılmasına şərait yaratmışdır. Kökləri qədim tarixə malik olan Azərbaycan-Türkiyə mədəni-ədəbi münasibətləri və onların müştərək mövzulara müraciət etməsi bu baxımdan maraqlıdır. Belə ki, sənətkarlar bəzən eyni mövzunu həm nəzm, həm də nəsr qələmə alır. “Yusif-Züleyxa” mövzusunə müraciət edən sənətkarlar onun dini, irfani, dünyəvi, mənəvi çalarlarını öz təfəkkürlərinə və zamanın tələbinə uyğun şəkildə qələmə alırlar. Dahi sənətkar M.Füzulinin mövzuya münasibəti isə xüsusilə fərqlənir. Bu fərq M.Füzulinin mövzunu qissə – hekayə şəklində qələmə alaraq nəinki Azərbaycan, Şərq ədəbiyyatında nəsr qolunun inkişafına xüsusi xidmətini göstərmiş olur.

Beləliklə, aparılan araşdırmalardan aydın olur ki, türk xalqları ədəbiyyatında “Yusif və Züleyxa” mövzusunda 100-ə yaxın əsər yazılmış, bunlardan 20-si ana dilimizdə qələmə alınmışdır. Mövzuya müraciət edən sənətkarlar Qurandan qaynaq kimi istifadə edərək folklor nümunəsindən bəhrələnmiş və qissəni yaradıcılıq təxəyyülü süzgülündən keçirərək yazılı bədii ədəbiyyat nümunəsinə çevirmişlər.

İstər dini kitablarda, istər şifahi, istərsə də yazılı ədəbiyyatda xüsusi yeri olan “Yusif və Züleyxa” qissəsi M.Füzuli qələmi ilə yüksək mərtəbəyə ucalaraq özündən sonra yaranan əsərlər üçün ideya-mövzu, dil-üslub xüsusiyyətləri baxımından dəyərli sənət örnəyinə çevrilmişdir.

Türkiyə-Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin öyrənilməsi baxımından orta çağlar ədəbiyyatında müraciət olunan mövzulara nəzər yetirmək, onları elmi cəhətdən araşdırmaq dövrün tələblərindən biridir. Bu gün artıq biz həmin əsərləri nəzərdən keçirərkən müsəlman-Şərq mədəniyyəti kontekstində tədqiqinə səy göstəririk. Türkiyə-Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin öyrənilməsi istiqamətində “Yusif və Züleyxa” mövzusunun elmi cəhətdən araşdırılmasının böyük əhəmiyyəti var. Bu əhəmiyyət ondan ibarətdir ki, orta çağlar ədəbiyyatında Anadolu və Azərbaycan türkcəsinin zəngin leksik və qrammatik xüsusiyyətlərinin müqayisəsi və tədqiqi, mövzuya münasibət hər iki ədəbiyyatın eyni dil xüsusiyyətlərinə malik olduğunu təsdiq edir. Bu gün bu dillər arasında nə qədər fərq varsa, orta çağlar ədəbiyyatı bir daha sübut edir ki, həm Anadolu, həm də Azərbaycan türkləri, əslində, eyni dildə, ortaq türk dilində əsərlər yaradıblar. Bu baxımdan, həm Türkiyə, həm də Azərbaycan türkcəsində yaranan bu tipli əsərlərin araşdırılması aktual məsələlərdən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev, Y. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). – Bakı: Elm və təhsil, – 2014. – 758 s.
2. Bilal. Kısisa-i Yusuf (İnceleme-Metin Dr. Zehra Göre). – Ankara: Öncü Kitab, – 2009. – 431 s.
3. Əfəndiyev, H. Azərbaycan bədii nəsrinin tarixindən. – Bakı: Azər nəşr, – 1963. – 236 s.
4. Əliyeva, L. Məhəmməd Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərində peyğəmbər hekayələri // – Bakı: Bakı Universiteti Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2012. № 3. – s. 22-27.
5. Kılıç, M.E. Sufi və şeir. – Bakı: Elm və təhsil, – 2020. – 220 s.
6. Qul Əli. Qisseyi-Yusif. – Bakı, – 2005. – 216 s.
7. Məhəmməd Füzuli – 500 (məqalələr toplusu). – Bakı: Bakı Universiteti, – 2000. – 257 s.
8. Mir Cəlal. Füzuli sənətkarlığı. – Bakı: Çarşıoğlu, – 2018. – 348 s.
9. Mirzəyev, A. XIII-XVI əsrlər anadilli Azərbaycan epik şeiri. – Bakı: Avropa, – 2017. – 192 s.
10. Səfərlı, Ə. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeiri. – Bakı: Yazıçı, – 1982. – 568 s.
11. Taib. Kısisa-i Yusuf (İnceleme-Metin. Dr. Şerife Akpınar). – Konya: – 2016. – 412 s.
12. Zərir, M. Yusif və Züleyxa. – Bakı: – 2006. – 128 s.

THE THEME OF “YUSUF AND ZULEIKHA” IN THE LITERATURE OF THE TURKIC PEOPLES AND ITS PLACE IN THE PROSE OF MAHAMMAD FUZULI

Lala S.ALİYEVA

SUMMARY

The theme of the love epic “Yusuf and Zuleikha”, widely known in the verbal traditions of the peoples of the Near East, achieved literary immortality through the works of great classical authors such as Ferdowsi and Jami. We observe that this story, retold by nearly a hundred authors in manuscript form, transcends the boundaries of both time and space.

In the literature of the Muslim East, the Holy Quran and its interpretations—especially those by Abdullah ibn Abbas, a cousin of the Prophet Muhammad—served as the primary source, paving the way for the theme’s inclusion in written literature. Authors such as Suli Faqih (14th century), Mustafa Zarir (14th), Gul Ali (14th), Shams (15th), Khatai Tabrizi, Fuzuli (16th), and Azer (18th) explored this renowned subject in both verse and prose. In folk literature, the story is regarded as an epic, while in classical literature, it is typically presented as masnavi (with the exception of Ali’s “Story of Yusuf”). The earliest versions of the story can be found in the Torah, the Bible, and the Holy Quran.

Unlike his predecessors, Mahammad Fuzuli approached the theme in a distinct and original manner, infusing his work with deep mystical and philosophical meaning as well as artistic elegance. He adapted the traditional plot in line with the spiritual and aesthetic principles of his era, elevating it to a narrative that brought fresh impact to both content and form.

In Fuzuli’s rendition of “Yusuf and Zuleikha”, which holds a special place among his prophetic narratives, divine love and ideal beauty are portrayed as the ultimate pinnacle of spiritual and moral evolution.

Keywords: Fuzuli, “Hadiqat-us Suado”, “Yusuf and Zuleikha”, prophet, story, prose

ТЕМА «ЮСУФ И ЗУЛЕЙХА» В ЛИТЕРАТУРЕ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ И ЕЕ МЕСТО В ПРОЗЕ МАХАММАДА ФУЗУЛИ

Лала С.А.АЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

Тема любовного эпоса «Юсуф и Зулейха», широко распространённая в устной литературе народов Ближнего Востока, обрела бессмертие в произведениях великих классиков — Фирдоуси и Джамии. Мы видим, что этот сюжет, представленный более чем в ста различных рукописных версиях, не признаёт границ ни во времени, ни в пространстве.

В литературе мусульманского Востока Священный Коран и его толкования (в особенности комментарии Абдуллы ибн Аббаса, двоюродного брата пророка Мухаммеда) стали основным источником, положившим начало проникновению этого сюжета в письменную литературу. Такие авторы, как Сули Факих (XIV век), Мустафа Зарир (XIV), Гюль Али (XIV), Шамс (XV), Хатаи Табризи, Фузули (XVI), Азер (XVIII) обращались к этой теме как в поэтической, так и в прозаической форме. В народной литературе произведение рассматривается как эпос, а в классической традиции — как маснави (за исключением «Истории Юсуфа» Али). Самые ранние версии этого сюжета можно найти в Торе, Библии и Священном Коране.

В отличие от своих предшественников, Мухаммад Фузули подошёл к теме по-новому и создал оригинальное произведение, в котором объединил мистико-философское содержание с высоким художественным стилем. Он адаптировал традиционный сюжет к духовным и эстетическим принципам своего времени, превратив его в произведение, оказавшее новое и глубокое влияние как на форму, так и на содержание.

В истории «Юсуф и Зулейха», занимающей особое место среди пророческих повествований Фузули, божественная любовь и идеальная красота представлены как высшая ступень духовного и нравственного совершенствования.

Ключевые слова: Фузули, «Хадикатус-Суэда», «Юсуф и Зулейха», Пророк, история, проза